

החוכמה הדיקטית המעשית בבתי החינוך בישראל הקדומה במקרא ובמזרח הקדום

אסנת קליימן*

מילות מפתח: ספרות חוכמה מעשית מקראית, חוכמה דידקטית, בתי חינוך, החברה הישראלית קדומה

<https://doi.org/10.54301/DLRB7990>

ספרות החוכמה במקרא

למונח 'חוכמה' במקרא בכלל ובספר משלי בפרט (משלי א 6-2), מונחים נרדפים, כגון דעת, בינה, שכל, תחבולה ועצה, עורמה, מזימה ותושייה, והם מתייחסים למיומנויות שכליות שונות ולדפוסי התנהגות שונים (פוקס, 2010, 13-14).

מקור החוכמה מיוחס לאל (מל"א ג 28) והיא נחשבת לתכונה אלוהית שטבועה בכל אדם מראשית הבריאה (שמות לא 6; משלי ב 6; ג 19-20) (רופא, 2004, 147-149; הרוויץ, 2012, 14; שופק, 2016, 7). החוכמה האלוהית שעוסקת בבריאה ובקביעת סדרים נבצרת מבינתו של האדם, ואילו החוכמה האנושית נחשבת למתת האל וסמכותה מוענקת לחכמים (Von Rad, 1974, 291-295). החוכמה נתפסת ככלי שמעניק לאדם מיומנויות חשיבה וכישורים ברכישת ניסיון ולימוד (הרוויץ, 2012, 40).

מקורות לספרות החוכמה המקראית מאגדים יצירות פולמוסיות (איוב) והגותיות (קהלת), הנקראות ספרות החוכמה העיונית, ויצירות בעלות מטרה חינוכית מעשית שנועדו לתועלת האדם ולהצלחתו (בעיקר ספר משלי וספר בן סירא, ספר חיצוני למקרא), הנקראות החוכמה המעשית (רופא, 2004, 126; שופק, 2016, 1).

ספרות החוכמה במזרח הקדום יועדה לבני המעמד הגבוה, לסופרים ולפשוטי העם, והיא מבוססת על ערכים בסיסיים של כבוד, אושר ובריאות (שופק, 2016, 23-24). השפעתן של ספרות החוכמה המסופוטמית, דוגמת השומרית (1500-2500),

* אסנת קליימן בעלת תואר שני במקרא ובהיסטוריה מקראית. היא מדריכה פדגוגית למקרא בתוכנית ההכשרה לבית הספר היסודי ובתוכנית שח"ף להסבת אקדמאים במכללה האקדמית לחינוך ע"ש קיי. היא חניכה במשך 30 שנה בבתי ספר יסודיים בארץ, הייתה מורה שליחה מטעם הסוכנות היהודית ומשרד החינוך באדמונטון בקנדה, והייתה רכזת מקצוע ומדריכת מורים בתחומים: מקרא, תקשוב, מולדת וחברה והשפה העברית.

לפנה"ס), המצרית (2682-655 לפנה"ס) והאוגריתית (1450-1200 לפנה"ס), ניכרת בספרות החוכמה המעשית המקראית (המאות 5-8 לפנה"ס) ובעיקר בספרי משלי וקהלת (גרינשטיין, 2012, 72). אך טבעי שנערך מחקר השוואתי בין מקורות מסופוטמיים ומצריים-הלניסטיים לבין טקסטים מהחוכמה המעשית המקראית, שנמצאים בעיקר בספר משלי שנחשב לחיבור דידקטי מעשי מובהק (Lambert, 1996; להן, 2012). כמו כן נעשו מחקרים על דרך האימון של הנסיכים בעולם המסופוטמי לעומת אימון במצרים (Civil, 1992, 179).

בין חוכמה דידקטית לחוכמה מעשית

הודות למחקרים במאה האחרונה התפתחו הגדרות ל'חוכמה דידקטית' ול'חוכמה מעשית'. כך החוכמה הדידקטית מתייחסת לפיקחות ולתושייה מעשית וחילונית, לשיטות חינוך ולקיומן של תוכניות הלימודים שנלמדו בבתי חינוך (בתי ספר בלשונו) במזרח הקדום. היא חלק מספרות החוכמה שנכתבה עבור בתי ספר שהכשירו את הסופרים ואנשי מעמד האצולה של הממלכות המצריות והמסופוטמיות. הספרות הדידקטית כללה הוראות לפעולות מדידה וכתובה בכל נושא ממלכתי. ספרות זו בנויה מהוראות המנוסחות בדגמים שונים, כגון עצה (הוראות שורופק; משלי לא 9-1), משל ופתגם (רופא, 2004, 142-143; שופק, 2016, 2). היצירות השומריות הדידקטיות כוללות גם צוואות ומסמכי בית ספר (Buccellati, 2003).

לעומתה, החוכמה המעשית עברה תהליך של עיבוד ועריכה, ונוסף לה צביון מוסרי-דתי שיסודו ביראת ה' ובסמכות האל (Fox, 2010). ספרות החוכמה המעשית המקראית התייחסה גם לניסיון החיים ונתנה עצות לאדם הצעיר הפשוט ליום-יום. היא כוללת מיומנויות טכניות וכישורים אומנותיים (שמות כח 3; מל"א ז 14), מיומנויות של חשיבה פוליטית והתנהלות מדינית (מל"א ב 6; ישעיה י 13).

החוכמה המעשית מצטיינת בסגנון של דיבור ישיר, בפנייה בגוף נוכח, בלשונו של ציווי שלילי או חיובי, במשפטי תנאי ולעיתים רחוקות במונולוג המעיד על לקח אישי של המחבר. בחוכמה המעשית הושם דגש על חינוך באמצעות דיאלוג שמקיים המורה עם התלמיד כדי לקדם את הלימוד, ועם זאת, קולו של התלמיד לא תמיד נשמע. דוגמאות לכך - ביצירה 'דיאלוג בין אב לבן' (Sjöberg, 1993) ובמשלי כב 17-21 (שופק, 2016, 4). סמכות המורה ותוכני הטפתו נטוויים באמצעות השימוש

ברטוריקה של שכנוע, מתן עצות וזזהרות, ואין שוני מהותי מבחינת אופיין האוניברסלי של החוכמה הדידקטית במזרח הקדום לבין החוכמה המעשית המקראית. עיקר ההבדלים ביניהן ניכר בטיב ההוראות השונות בהקשר התרבותי, בשיקוף אירועים היסטוריים חברתיים ובהשקפה דתית (Von Rad, 1974; 298-299; רוזנסון, 1999, 47-48; רפל, 1999, 338, 340).

תכליתה של החוכמה המעשית בספר משלי היא העיסוק בחינוך בשגרת חייו של האדם. היא אינה עוסקת רק ברגעי משבר, ולכן אין בה רק הטפה מוסרית (סגל, 1967: 594). דוגמה למעשיות היא פרקים א-ט במשלי המשמשים כספר הדרכה חינוכי. ההדרכה אינה מצווה דתית והיא נועדה לצעירים טרם היכנסם לחברה. חוכמה זו באה לידי מימוש בשני מעגלים – אישי וחברתי. **במעגל האישי** החוכמה מועברת לבנים במסגרת המשפחה (משלי ד 1-4) על ידי האב (משלי ד 1, יג, טו 5) או האם (משלי לא 1-9) או על ידי המורה החכם (משלי א 6; בן סירא לט 4) באמצעות כלים רטוריים, כגון האנשה נשית של דברי החכם (משלי ח 1-36) ופתגמים (משלי ו 6-8, טו 16) (אברבך, 2008: 17-18). **במעגל החברתי** מייצגת החוכמה את הקשר בין האדם לחברה בשונה מהיחס שבין האל לאדם. רובד חברתי נוסף של החוכמה המעשית עוסק בחוכמת חצר המלוכה שנועדה להכשיר את אנשי המנגנון הפקידותי הגבוה להתנהלות בתחומים מגוונים, כגון אומנות הדיבור, נימוסים, ארגון וכלכלה (ישעיה לו 5; משלי יא 14, טו 22). מכאן שהחוכמה המעשית פונה לכל החברה כולה – מהאדם הפשוט ועד למנהיג (סגל, 1967, 593; רופא, 2004, 90-94; Fox, 2010; Dell, 2008; שופק, 2016, 721).

עדויות לחוכמה מעשית ודידקטית בבתי חינוך במזרח הקדום ובמקרא

טענת חוקרים, קיומן של החוכמה הדידקטית והחוכמה המעשית הוא הוכחה לקיומן של בתי חינוך במזרח הקדום. ההוכחות לכך אינן רבות וניתן להישען באופן חלקי על ספרות החוכמה הדידקטית של שומר, מצרים ואוגרית. עדויות לחינוך מעשי נמצאו בממצאים ארכיאולוגיים ואפיגרפיים ברחבי מסופוטמיה, סוריה ומצרים. רוב הלוחות של הטקסטים הדידקטיים והמעשיים נמצאו בחפירות במאה ה-19 בעיר ניפור (דרום עירק) שהיוותה מוקד שלטוני ודתי-אינטלקטואלי מימי איסין לאַרְכָּה (2000-1,763 לפנה"ס). מבחינת הכתב וזמן חיבורם אין עדות לכך שהלוחות שייכים למורה או לתלמיד. אולם עדות לקיום מערך של מורה-תלמיד נמצאה בטקסטים המכונים 'בית ספר' (É-dub-ba) בערים איסין ואור (Stone, 1989; Veldhuis, 1997; Civil, 2004). נוסף לכך מציאת טקסטים ספרותיים באמצע המאה הקודמת, כמו 'שורופכ' (Farra-b' בדרום מסופוטמיה וטקסטים דו-לשוניים ב-Ebla שבסוריה העידה על שינוי ועל העברת המסורת הלימודית השומרית ממורה אקראי ובודד לערים ייחודיות ולמוסדות המיועדים להכשרת סופרים שונים (Veldhuis, 1997, 13-14);

עדויות נוספות ליצירות חוכמה דידקטית נתגלו במצרים, כגון הוראות פְּתַח־הַתֶּפֶ (2100 לפנה"ס לערך) שנועדה כיצירה לתרגול בבית חינוך מצרי. יצירה זו נוצרה על ידי פקיד של המלך המצרי ותכליתה להעביר את הידע הרב שלו לתלמידים. היצירה כוללת פתגמים, הוראות לניהול עיר והוראות למנהיג. נראה שהסופר של ספר משלי הכיר את היצירה והושפע ממנה בכתיבתו (שופק, 2016, 64-97). יצירות חוכמה (סְבָאִית= מוסר) מצריות אחרות שנמצאו בחלקן כללו הוראות אב לבן. תרומתן של יצירות אלו הוסיף ללקסיקון המילים הקשורות לחוכמה – בידע המקצועי-הטכני, בתפיסות החילוניות והדתיות, באופן הספרותי ובחינוך המוסרי-אתי. החינוך במצרים התקיים במוסדות פרטיים קטנים וייחודיים לסופרים ולפקידי הממלכה (שופק, 2016, 3-19, 28).

כמו כן נמצאו עדויות לחוכמה המעשית באוגרית (אזור סוריה) בשירים ובמשפטים מתוך מכתבים. הטקסטים החוכמתיים החשובים ביותר הם 'עלילות בעל' ו'עלילות אקהת' הדומים לספר משלי בסגנון הכתיבה, למשל באזכור של איברי הגוף (גרינשטיין, 2012, 74-76).

על פי עדויות אלו שיערו החוקרים את תוכנית הלימודים להכשרת סופרים שנחשבה כמתת אל לפי דברי המלכים שולגי משוֹר (2100-2000 לפנה"ס) ואשוּר־בְּנִיפָל מלך אשור (מאה 7 לפנה"ס), והיא כללה בקיאות בקריאת כבד, לימוד סודות השמיים והארץ, כישורי דיון, פתרון בעיות, כתיבה וקריאה בשומרית ויצירות קלאסיות (לדוגמה מזמור Eannatum), כתיבה לדורות הבאים ודיפלומטיה. בלוחות אחרים ישנן עדויות על למידת שיט, אסטרונומיה ואימון לרכישת ידע טכני (Veldhuis, 1997, 23-24; Alster, 2008, 63; Hurowitz, 2008, 73-74, 76).

בישראל השתנו הדרישות ונוצר הצורך לחנך את בני האצולה (מל"ב י 1, 5, 6), להכשיר סופרים שיעבדו כפקידי המלך וכיועצים מדיניים וצבאיים (מל"א ד 1-6) ואנשי חצר. הכשרה זו נעשתה על ידי החכמים שעליהם נמנו יועצי המלך, והם יוצגו בקבצים שמיחוסים לסופרים בעלי שם דוגמת אנשי חזקיה (משלי כה 1) ואגור בן יקה (משלי, ל 1). לימוד המסורת נשתמר באמצעות קריאה ושינון בדומה לקריאת תורת משה לפני העם (עזרא ז 6, 10; נחמיה ח 7-12; דה"ב יז 9-7) (Dell, 2008, 129); שופק, 2016, 17-19). כך גם בתקופת בן סירא (200 לפנה"ס) לא הייתה עדות לחינוך מאורגן, אלא רק למורים נודדים (בן סירא לט, 4) (אברבך, 2008, 17).

על המורים החכמים בישראל הקדומה נמנו גם הנביאים שהכשירו את הנהגים בחוקי המדינה ובהלכות המקדש וכן ברעיונות אידיאיים (יחזקאל יח, לג, לו, לז). הנביאים המשיכו ללמד את התורה ופרשנותה גם בגלות (אברבך, 2008, 9). גם הלוויים תפקדו כמורים (דבה"ב יז 8-7). אך עם הגלות ירד מעמדה של הנהגה (מלאכי ב 6-9) והחלה לפרוח תקופת הסופרים-המורים שתפקידם היה לחנך את כל העם (733-586 לפנה"ס). למרות זאת רק בני מעמד גבוה זכו ללמוד רטוריקה (ישעיה נד 13). לאחר 70 שנה, עם החזרה מהגלות, בתקופת עזרא הסופר ועד סוף תקופת הגאונים (עד המאה ה-11 לספירה) שבה המגמה לחינוך דתי לכול (עזרא ז 10), וכך זכו ללמוד את התורה בשפה הארמית הבין לאומית באותה עת בבתי הכנסת. הפצת התורה ולימודה בידי הגורמים השונים ביססו את תפיסת חשיבותו של הלימוד בעם היהודי (אברבך, 2008, 9, 11, 19).

השפעת הגישה החינוכית של ספר משלי

ספר משלי, המייצג את התקופה הפרסית עם החזרה מהגלות, מביא עימו הוכחה לקיום חוכמה וחינוך מעשיים המתבטאים במעשי המורה-החכם (משלי א 23-33). המורה-החכם מכוון את דבריו לקהל צעיר הזקוק לחינוך להתנהלות בחיי היום-יום (משלי א 10-19), למבוגרים בעלי הניסיון המשיאים עצה לצעיר (משלי כג 22) ולמנהיג (משלי לא 1-9). הגישה החינוכית שנקט המורה-החכם היא לימוד דרך תצפית וניסיון המובא בפתגמים ובמשלים (משלי ו 6, ל 24-33). גישה זו מבוססת על חישה (כגון, משלי יח 20 - טעם בשפתיים; כג 30-31 - עין וחיוך; כד 13-14; כה 19), המותאמת לטיפוסי תלמידים (משלי כב 6). כמו כן ההוראה נעשתה בדיאלוג המובא באופן חלקי (משלי כד 29-30). באמצעות המורה-החכם מכוון הסופר המקראי לקהל תלמידים רחב בחברה הישראלית הקדומה.

השפעת ספרות החוכמה המעשית והדידקטית על המסורת החינוכית בחברה הישראלית נטמעה לאורך הדורות בישראל ובעולם. שימור החוכמה המעשית והדידקטית בסגנון מטפורי היווה בסיס לכתיבת ספרות עולמית ענפה, כגון משלים חינוכיים (כמו 'הנמלה והצרצר'). כמו כן הן העמיקו מסורת של כיבוד

אף על פי שמעט מן היצירות זכו לפרסום, המגוון העשיר של לוחות ותרגילים שנתגלו בארכיונים שונים מצביע על רמות שונות של אימון הסופר, רמות קושי של טקסטים ושל תלמידים (וואטזולט, 1989; וולדהויז, 1997, 32-37, 40-41). כך למשל הדיאלוגים ביצירות É-dub-ba מלמדים על חיי התלמיד ועל טיפוסי תלמידים (שברג, 1993). גם במחקר בטקסטים מצריים חוכמתיים ישנה התייחסות לטיפוסי תלמידים חיוביים ושליליים כמו בספר משלי, כגון חכם (א 5), כסיל ופתי (א 22) (שופק, 2016, 28-30).

לאורך כל התקופות בממלכות השונות ברחבי המזרח הקדום, התקיימו בתי חינוך קבועים או נודדים ובהם פעלו החכמים ולימדו את הקהל שלהם בחינוך ביתי (אברבך, 2008, 17). כך היה גם בתקופה הניאו-בבלית (625-540 לפנה"ס). ההורה דאג לשלם למורה הפרטי (Kramer, 1949).

מוסדות שהתקיימו מחוץ למשפחה הכשירו את סופרי הפקידות השלטת וסופרי המקדש (Veldhuis, 1997, 25-28). מעמדם של הסופרים נקבע בזכות כישוריהם (מזמור שולגי B שהוקדש לבית הספר). נוסף להם היו סופרים שפעלו כקבוצה נפרדת מהרשויות והביעו את ביקורתם על השלטון מבחינה פוליטית וחברתית באמצעות פתגמים (Dell, 2008, 135-136); Hurowitz, 2008, 66). לעומתם נמצאו טקסטים תעמולתיים, התומכים בשלטון כמו 'הוראות לנסיך', 'טחנת הקמח'. חלק מן היצירות נכתבו באופן אירוני או סרקסטי למשל 'דיאלוג הפסאסימיות' או 'האיש המסכן של ניפור'. אולם, בטקסטים האלה אין שאיפה לשנות את הסדר הקיים, אלא לשומרו באופן סביר (Wasserman, 2011, 51-52).

בישראל לא נמצאו עדויות ארכיאולוגיות מובהקות לקיום של בתי חינוך בחברה הישראלית הקדומה. יש המשערים את קיומם מתוך עדויות אפיגרפיות ללמידה בכתובות לכל המוקדם מתחילת האלף השני לפנה"ס שנמצאו באוסטרקון עִזְרָתָ צִרְטָה, ובו סימני א"ב (כוכבי, 1989, 84) וכן מלקסיקונים שנמצאו באֶפֶק המעידים על מילים מקבילות בשומרית-כנענית-אכדית ומשבר השייך ללקסיקון Har-ra- hubbulu מחצור (כוכבי, 1989, 70-71; זינגר, 1983, 19-20). אך יש הטוענים שעדויות אלו עשויות להיחשב כלוחות עזר לסופרים במגוון הפקידותי לכתיבת מכתבים בין שליטים (אחיטוב, 1992, 149-152) ואין בהן כדי להעיד על קיום של מוסד חינוכי (קיל, 1983, 30; Dell, 2008, 139-140).

החינוך בישראל הקדומה (עד תקופת הבית הראשון, 586 לפנה"ס) התאפיין בעיקר בהעברת המידע מדור לדור באמצעות מסורת לימודית שאינה מתועדת במפורש במקרא. קיומם של בתי חינוך בחברה חקלאית מוטל בספק. יש להניח שלפני החורבן לא התקיים מוסד רשמי חינוכי, אלא חינוך משפחתי (דברים ו 7, יא 19; שמות יג 8, 14). כנראה עם כינון המלכות

Israel. In *Scribes, Sages, and Seers: The Sage in the Eastern Mediterranean World* (pp. 125–144). Vandenhoeck & Ruprecht.

Fox, M. V. (2010). *Proverbs 1-9 (Anchor Yale Bible Series)*. Yale University.

Hurowitz, A. V. (2008). Tales of two sages: Towards an image of the "wise man" in Akkadian writings. In *Scribes, Sages, and Seers: The Sage in the Eastern Mediterranean World* (pp. 64–94). Vandenhoeck & Ruprecht.

Kramer, S. N. (1949). Schooldays: A Sumerian composition relating to the education of a scribe. *Journal of the American Oriental Society*, 69(4), 199–215. <https://doi.org/10.2307/596246>

Lambert, W. G. (1996). *Babylonian wisdom literature*. Eisenbrauns.

Sjöberg, Å. W. (1993). CBS 11319+ an old-babylonian schooltext from nippur. *Zeitschrift Für Assyriologie Und Vorderasiatische Archäologie*, 83(1), 1–21. <https://doi.org/10.1515/za-1993-0102>

Stone, E. C. (1987). *Nippur neighborhoods*. The Oriental Institute of the University of Chicago.

Veldhuis, N. C. (1997). *Elementary education at Nippur. The lists of trees and wooden objects*. University of Groningen styx.

Von Rad, G. (1974). *Wisdom in Israel*. Abingdon.

Waetzoldt, H. (1989). Der Schreiber als Lehrer in Mesopotamien. In M. Liedtke & Bayerisches Nationalmuseum (Eds.), (pp. 33–50). *Schreiber, Magister, Lehrer. Zur Geschichte und Funktion eines Berufsstandes. Schriftenreihe zum Bayerischen Schulmuseum Ichenhausen, Zweigmuseum des Bayerischen Nationalmuseums, Bd.8*. Germany: J. Klinkhardt.

Wasserman, N. (2011). Weisheitsliteratur (wisdom literature). In S. Ecklin & S. Pfaffinger (Eds.), *Reallexicon der Assyriologie Und Vorderasiatischen Archäologie, Bd. 13* (pp. 51–52). De Gruyter.

המבוגרים כבעלי ניסיון בחברות רבות ופיתחו את השפה ואת התרבות של החברה הישראלית והיהודית כיום. רעיונות החוכמה המעשית והדידקטית משמשים בגישות חינוכיות רבות בעולם כולו ובישראל עד היום.

המקורות

אברבך, מ' (2008). החינוך היהודי בתקופת המשנה והתלמוד. ראובן מס.

אחיטוב, ש' (1992). אסופת כתובות עבריות: מימי בית-ראשון וראשית בית-שני. ירושלים: מוסד ביאליק.

גריןשטיין, א"א (תשע"ב). החוכמה בשפה האוגריתית. **בית מקרא נ"ז**, ב, 72–91.

הרוויץ, א' (2012). **משלי א-ט (מקרא לישראל)**. עם עובד, מאנגס.

זינגר, א' (1983 תשמ"ג). כתובות אפק. **קתדרה 27**, 19–26.

כהן, י' (2012). בית הספר לכתב היתדות בעיר אמר שעל הפרת בתקופת הברונזה המאוחרת: מקרה מבחן להתפשטות בית-הספר מוסדות החינוך לכתב היתדות ולתפוצת התרבות המסופוטמית במזרח הקדום. **בית מקרא נ"ז**, א, 65–85.

כוכבי, מ' (1989). אפק - אנטופטריס חמשת אלפים שנות היסטוריה. חדקל.

סגל, מ' צ' (1967). **מבוא המקרא (ג-ד)**. קרית ספר.

קיל, י' וזר-כבוד, מ' (1983). **ספר משלי, דעת מקרא**. מוסד הרב קוק.

רוזנסון, י' (תשנ"ט). משלים חינוכיים: פרקים א-ב בספר 'משלי' כמתוו השקפה חינוכית. **מים מדליו**, 47–56.

רופא, א' (2004). **מבוא לשירה המזמורית ולספרות החוכמה שבמקרא**. כרמל.

רפל, ד' (תשנ"ט). הפרקים א-ט שבס' משלי כספר הדרכה חינוכית. **בית מקרא מ"ד**, ד, 338–345.

שופק, נ' (תשמ"ה). הרקע החינוכי-דידקטי של ספר משלי. **הקונגרס העולמי למדעי היהדות 9**, א', עמ' 93–100.

שופק, נ' (2016). 'הוראה לפתיים כדי לדעת: תורת פתחתפ וספרות החוכמה המקראית', בתוך: ספרות החוכמה במקרא ובמזרח התיכון הקדום. **בית מקרא נ"ב**, 132–162.

Alster, B. (2008). Scribes and Wisdom in Ancient Mesopotamia. In *Scribes, Sages, and Seers: The Sage in the Eastern Mediterranean World* (pp. 47–63). Vandenhoeck & Ruprecht.

Buccellati, G. (2003). A LU E school tablet from the service quarter of the royal palace AP at Urkesh. *Journal of Cuneiform Studies*, 55(1), 45–48. <https://doi.org/10.2307/3515952>

Civil, M. (1992). Education (Mesopotamian). In D. N. Freedman (ed.), *Anchor Bible Dictionary, vol. 2* (pp. 301–312). Yale University Press.

Civil, M. (2004). *Materials for the Sumerian lexicon (MSL) XL-the series DIRI*. Roma.

Dell, K. (2008). Scribes, sages, and seers in the first temple